

Катерина Валеріївна БОРИЧЕНКО,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»,
Rina90@bigmir.net

УДК 342.7:349.3

ПОНЯТТЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Досліджено теоретичні проблеми визначення права на соціальний захист як суб'єктивного юридичного права. Досліджено особливості цієї правової категорії в сучасних соціально-економічних умовах, до яких автором віднесено визнання відповідного права мірою можливої поведінки особи; особливий механізм реалізації цього права, який потребує детального врегулювання актами законодавства, договірними актами; спрямування права на задоволення інтересу особи; забезпечення цього права виключно шляхом виконання обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання; наділення цим правом всіх осіб, які на законних підставах перебувають на території держави після настання соціального ризику; фінансування реалізації цього права за рахунок джерел, не заборонених законом; реалізацію права на соціальний захист у різних організаційно-правових формах соціального захисту; державну гарантованість права. На підставі змісту цих ознак сформульоване визначення поняття права на соціальний захист.

Ключові слова: право на соціальний захист, суб'єктивне юридичне право, законний інтерес, соціальний ризик.

Питання визначення поняття права на соціальний захист завжди займали чільне місце у науці права соціального забезпечення. Однак у зв'язку з трансформацією суспільних відносин, що становлять предмет цієї галузі права, розширенням приватноправових засад у сфері соціального захисту, появою нових його видів, суб'єктів, розширенням

кола соціальних ризиків, це питання набуває нового значення та особливої актуальності.

Проблема відсутності серед науковців одностайності щодо визначення поняття права на соціальний захист має не лише теоретичне підґрунтя, але й впливає на правотворчість, правозастосовну практику. Низька ефективність законодавства у сфері соціального захисту, часті порушення відповідного права є наслідком відсутності концептуального системного підходу до формування заходів соціального захисту, що неможливо без розробки понятійно-категоріального апарату.

Визначення поняття права на соціальний захист неможливе без дослідження наукових праць вчених у сфері загальної теорії права, зокрема таких як: М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, М. І. Матузов, Г. С. Шершеневич та ін., — які неодноразово зверталися до визначення поняття, ознак, структури та змісту суб'єктивних прав людини і громадянина. Дослідженню поняття права на соціальний захист присвячені також наукові праці таких дослідників у сфері теорії права соціального забезпечення, як: В. С. Андрєєв, В. М. Андріїв, Н. Б. Болотіна, М. Л. Захаров, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук, І. М. Сирота, В. І. Сташків, Е. Г. Тучкова та ін. Тим не менше, наукові висновки цих та багатьох інших вчених не відповідають повною мірою сучасному стану розвитку науки права соціального забезпечення, оскільки здебільшого були проведені за часів пріоритету державного забезпечення осіб, що постраждали від несприятливих наслідків соціальних ризиків, без врахування ринкових засад при здійсненні соціального захисту, як це характерно для сучасних соціально-економічних умов розвитку суспільства.

З урахуванням вищевикладеного *метою статі* є комплексне дослідження ознак та особливостей права на соціальний захист за сучасних соціально-економічних умов розвитку суспільства та формулювання його авторського визначення.

Право на соціальний захист належить до категорії суб'єктивних юридичних прав особистості, у зв'язку з чим доцільно розглянути ознаки суб'єктивних юридичних прав, сформульовані науковцями у сфері загальної теорії права.

На думку М. І. Матузова, загальними рисами (ознаками) суб'єктивних юридичних прав є:

- 1) визначений і гарантований законом обсяг правової поведінки особи;
- 2) гарантована законом сфера прояву юридичної свободи особи;
- 3) вид і міра поведінки, забезпечена обов'язками інших осіб;
- 4) специфічна форма наділення повноваженнями суб'єкта на свої чи чужі дії;
- 5) юридичний спосіб забезпечення захисту інтересів особи;
- 6) юридичний засіб розподілу соціальних благ і форма задоволення матеріальних і культурних потреб особи. При цьому вчений зауважував, що кожна окремо взята ознака не розкриває сутності поняття

суб'єктивного юридичного права, однак їх системне розуміння дає вичерпне уявлення про сутність даної правової категорії [1, с. 145].

Л. А. Луць визначає лише чотири ознаки суб'єктивного юридичного права і зазначає, що дану правову категорію характеризують такі особливості:

- 1) можлива поведінка;
- 2) реалізація цієї поведінки задля задоволення власних інтересів;
- 3) межі можливої поведінки визначаються нормою права;
- 4) державне забезпечення відповідного права шляхом покладення обов'язку (обов'язків) на іншого (зобов'язаного) суб'єкта [2, с. 267].

На підставі проаналізованих точок зору можна зробити висновок, що першою й основною ознакою, яка характеризує право на соціальний захист як суб'єктивне юридичне право, є його визначення мірою можливої поведінки особи. Тим не менше, в літературі до цього часу точаться дискусії щодо визначення поняття суб'єктивного юридичного права через «міру» чи «вид» можливої поведінки особистості. Варто констатувати той факт, що більшість науковців дотримується «класичного», на їхню думку, підходу і визначає поняття суб'єктивного права як «міру можливої поведінки» [3, с. 92].

Відомий теоретик М. Г. Александров пропонував доповнити визначення поняття суб'єктивного права вказівкою не лише на міру, а й на вид можливої поведінки, виходячи з того, що категорія «міра» характеризує суб'єктивне право лише з кількісної сторони [4, с. 176].

З такою думкою важко погодитися оскільки використання поняття «міра» спрямоване, в першу чергу, не на порівняння кількісних характеристик різних за змістом суб'єктивних юридичних прав, а на визначення меж, у яких уповноважена особа може діяти. На нашу думку, саме категорія «міра» повинна застосовуватися при визначенні поняття права на соціальний захист, адже, з одного боку, вона характеризує відповідне право як складне структурне утворення, що складається з низки елементів, а з іншого — використовується і для якісної характеристики цього права, оскільки сприяє розумінню останнього як можливості певної поведінки.

Наступною ознакою права на соціальний захист як суб'єктивного юридичного права є визначення меж можливої відповідної поведінки нормою права. Не дивлячись на те, що право на соціальний захист є природним, а отже, повинно лише визнаватися державою і нею гарантуватися, тим не менше, це право підлягає не лише фіксації, а й детальній правовій регламентації та розробці особливого механізму його реалізації та захисту. Воно не реалізується автоматично, а потребує значних коштів і відповідних рішень компетентних органів.

Так, право на соціальний захист, що включає в себе забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, закріплене у ст. 46 Конституції України. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків

громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [5].

Крім того, право на соціальне забезпечення закріплене низкою міжнародно-правових актів, які ратифіковані Верховною Радою України, а отже, є частиною національного законодавства, серед яких Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 22), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ст. 9), Конвенція ООН про права дитини 1989 р. (ст. 26), Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р. (ст. 12) тощо.

Механізм реалізації права на соціальний захист також визначають такі акти законодавства, як Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р., закони України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р., «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р., «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р., постанови Кабінету Міністрів України «Про додаткові соціальні гарантії для малозабезпечених сімей з хворими дітьми та з дітьми першого і другого року життя» від 8 лютого 1994 р. № 66, «Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів та інших окремих категорій населення» від 5 квітня 2012 р. № 321 тощо.

Крім того, у зв'язку з трансформацією суспільних відносин, які становлять предмет права соціального забезпечення, про що йшла мова раніше, право на соціальний захист може бути закріплене не лише на загальнодержавному рівні, але й на муніципальному (рівні органів місцевого самоврядування) чи локальному (рівні конкретного підприємства, установи, організації) рівнях, а також може бути передбачене у договорі. У такому випадку зміст цього права може суттєво відрізнятись від права на соціальний захист, гарантованого на національному рівні, залежно від суб'єктів, інтересу, на задоволення якого право спрямоване, його обсягу та ін.

Варто констатувати, що для України як правової соціальної держави характерна значна зарегульованість права на соціальний захист, що проявляється у великій кількості нормативно-правових актів різної юридичної сили у сфері правового забезпечення відповідного права. Це пов'язано з тим, що право на соціальний захист є комплексним правом, яке об'єднує в собі певну сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених суб'єктивних прав, спрямованих на задоволення інтересу управомоченого суб'єкта.

Як впливає з попередньої ознаки права на соціальний захист, однією з суттєвих його особливостей є категорія інтересу, на задоволення якого це право спрямоване.

Легальне визначення поняття інтересу надане у рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004, відповідно до якого охоронюваний законом інтерес потрібно розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або

нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [6].

Дослідженню поняття «законний інтерес» присвячені також численні наукові праці вчених. Зокрема, на думку О. В. Малько, такою правовою категорією є відображений у об'єктивному праві або такий, що впливає із його загального змісту, та певною мірою гарантований державою простий юридичний дозвіл, який виражається у намаганні суб'єкта користуватися конкретним соціальним благом, а також у деяких випадках звертатися за захистом до компетентних органів з метою задоволення власних потреб, які не суперечать суспільним [7, с. 182].

Варто погодитися з твердженням С. С. Алексеева, що врахування інтересу в понятті суб'єктивного юридичного права дозволяє із більшою повнотою визначити значення права в системі суспільних відносин, його роль як юридичного засобу забезпечення життєвих інтересів і таким шляхом пов'язати аналіз суб'єктивних прав з реальними відносинами, а в кінцевому рахунку – з економічним базисом суспільства [3, с. 306–321].

З урахуванням вищевикладеного, враховуючи той факт, що реалізація права на соціальний захист спрямована на отримання конкретних матеріальних благ та/або комплексу нематеріальних заходів (видів соціального захисту) з метою подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, можна зробити висновок, що інтересом, на задоволення якого спрямована реалізація права на соціальний захист, є зумовлене загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередковане в суб'єктивному праві прагнення до отримання конкретного матеріального блага та/або комплексу нематеріальних заходів, спрямованих на подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Варто зазначити, що реалізувати інтерес управомочена особа у праві соціального забезпечення може лише в результаті відповідної поведінки сторін суспільних відносин. Тому для належного задоволення конкретного інтересу управомочена особа повинна мати можливість визначати не лише свою, а й чужу поведінку.

Як зазначає С. М. Синчук, суб'єктивному юридичному праву кореспондує обов'язок відповідного соціально зобов'язаного суб'єкта виконати вимогу першого. Невиконання обов'язку призведе до неможливості здійснити суб'єктивне юридичне право [8, с. 174].

Оскільки право на соціальне забезпечення є комплексним правом, про що йшла мова вище, то реалізація цього права здійснюється шляхом пред'явлення вимоги до зобов'язаного суб'єкта правовідносин у сфері соціального забезпечення щодо отримання конкретного виду соціального захисту. Така позиція цілком відповідає твердженню про те, що

реалізація досліджуваного права спрямована на задоволення інтересу управомоченого суб'єкта.

Особливістю права на соціальний захист за сучасного стану соціально-економічних відносин в Україні є те, що його реалізація здійснюється шляхом виконання вимоги управомоченого соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання. Так, у сучасний період спостерігається збільшення кількості зобов'язаних суб'єктів соціального захисту недержавної (приватної) форми власності, розширення локальних форм соціального захисту, визнання соціально зобов'язаним суб'єктом фізичної особи (соціальний працівник).

Однією з ознак суб'єктивного юридичного права, на думку М. І. Матузова, є специфічна сфера прояву юридичної свободи особи. Що стосується права на соціальний захист — такою сферою є суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням комплексу правових, організаційних, економічних та фінансових заходів, спрямованих на подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків [1, с. 176].

Саме це положення зумовлює власні, характерні виключно для права на соціальний захист, його особливості. Так, Б. І. Сташків цілком доречно зазначає, що будь-яке визначення та закріплення відповідного права повинно враховувати такі аспекти:

- 1) охоплення соціальним захистом усіх без винятку осіб, які на законних підставах перебувають на території держави;
- 2) виникнення відповідного права у зв'язку з несприятливим наслідками соціальних ризиків;
- 3) реалізація права на соціальний захист у різноманітних формах;
- 4) фінансування соціального захисту за рахунок різних джерел, не заборонених законом;
- 5) державне гарантування належного людині права на соціальне забезпечення [9, с. 23].

Так, не дивлячись на те, що відповідно до ст. 46 Конституції України право на соціальний захист належить виключно громадянам України, однак відповідно до ст. 26 Основного закону іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України. Аналогічне положення міститься у більшості нормативно-правових актів, які визначають механізм реалізації права на соціальний захист і які вже згадувалися. Таким чином, враховуючи той факт, що право на соціальний захист є природним правом, можна зробити висновок, що ним володіють усі особи, незалежно від їхнього правового зв'язку з певною державою.

Уже неодноразово мова йшла про природно-правовий характер права на соціальний захист, що означає його приналежність особі з моменту народження. Це твердження потребує додаткового пояснення. Дійсно, вже з моменту народження особа наділяється можливістю володіти правом на соціальний захист, однак тривалий проміжок часу вона має суто теоретичний характер. Особливістю правовідносин у сфері

соціального забезпечення (а право на соціальний захист може бути реалізоване виключно у відповідних правовідносинах) є те, що передумовою їх виникнення є вплив на особу соціального ризику конкретного виду. Таким чином, саме з настанням соціального ризику особа здатна реалізувати своє право на соціальний захист, а отже, виключно з цього моменту можна говорити про реальне виникнення відповідного права.

Увесь комплекс правових, організаційних, економічних та фінансових заходів, спрямованих на подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, може здійснюватися в різних організаційно-правових формах, а використання будь-якої з них має різні соціально-економічні наслідки. Організаційно-правовими формами соціального захисту, на думку Н. Б. Болотіної, є загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке, як зазначає вчена, є підсистемою соціального захисту та включає в себе декілька видів: державна соціальна допомога; спеціальний соціальний захист; додатковий соціальний захист та недержавне соціальне забезпечення [10, с. 6]. Право на соціальний захист може бути реалізоване в рамках кожної з них, що залежить від статусу управомоченого суб'єкта (державний службовець, дитина-сирота тощо), сплати ним (за нього) страхових внесків, соціального ризику, на підставі якого виникло відповідне право.

Останньою, проте чи не найважливішою, ознакою права на соціальний захист є його державне гарантування. Так, відповідно до ст.ст. 55–56 Конституції України кожен має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю відповідних суб'єктів. Ці положення є безапеляційною гарантією права на соціальний захист, оскільки конкретизовані численними нормативно-правовими актами, та детально урегульовані процесуальними нормами права.

Таким чином, ознаками права на соціальний захист як суб'єктивного юридичного права особи є:

- 1) воно є мірою можливої поведінки особи;
- 2) механізм реалізації цього права потребує детального врегулювання актами законодавства, договірними актами;
- 3) спрямоване на задоволення інтересу особи;
- 4) забезпечення цього права можливе виключно шляхом виконання обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання;
- 5) наділення цим правом усіх осіб, які на законних підставах перебувають на території держави;
- 6) можливість реалізації цього права виключно після настання соціального ризику;
- 7) фінансування реалізації цього права за рахунок джерел, не заборонених законом;

8) реалізація права на соціальний захист здійснюється в різних організаційно-правових формах;

9) державна гарантованість права.

З урахуванням вищевикладеного, можливо визначити поняття права на соціальний захист як закріплену національними та міжнародними нормативно-правовими актами, договірними актами міру можливої поведінки, спрямовану на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків шляхом реалізації обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання.

Список використаних джерел

1. Матузов, Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права [Текст] / Н. И. Матузов. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1972. — 292 с.
2. Луць, Л. А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою) [Текст] / Л. А. Луць. — К. : Атіка, 2010. — 412 с.
3. Алексеев, С. С. Общая теория права [Текст] : [в 2-х т.] / С. С. Алексеев. — М. : Юридическая литература, 1981. — Т. 1. — 355 с.
4. Александров, Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе [Текст] / Н. Г. Александров. — М. : Госюриздат, 1955. — 176 с.
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004 [Текст] // Офіційний вісник України. — 2004. — № 50. — Ст. 3288.
7. Малько, А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах [Текст] : учеб.-метод. пособ. / А. В. Малько. — [4-е изд., пере раб. и доп.]. — М. : Юристъ, 2002. — 300 с.
8. Синчук, С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти [Текст] : монограф. / С. М. Синчук. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. — 422 с.
9. Сташків, Б. І. Теорія права соціального забезпечення [Текст] : навч. посіб. / Б. І. Сташків. — К. : Знання, 2005. — 405 с.
10. Болотіна, Н. Б. Право соціального захисту України [Текст] : навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. — [2-ге вид., перероб. і доп.]. — К. : Знання, 2008. — 663 с.

Надійшла до редакції 13.08.2016

Бориченко Е. В. Понятие права на социальную защиту

Исследуются теоретические проблемы определения права на социальную защиту как субъективного юридического права личности. Проанализированы особенности этой правовой категории в современных социально-экономических условиях, к которым автором отнесены признание соответствующего права мерой возможного поведения лица; особый механизм реализации данного права, который требует детального урегулирования актами законодательства, договорными актами; определение данного права, на удовлетворение которой оно направлено; обеспечение данного права исключительно путем выполнения обязанностей социально обязанными субъектами всех форм собственности и хозяйствования; наделение данным правом всех лиц, которые на законных основаниях находятся на территории государства после наступления социального риска; финансирование реализации данного права за счет источников, не запрещенных законом; реализацию права на социальную защиту в различных организационно-правовых формах социальной защиты; государственную гарантированность права. На основании содержания данных признаков сформулировано определение понятия права на социальную защиту.

Ключевые слова: право на социальную защиту, субъективное юридическое право, законный интерес, социальный риск.

Borichenko, K. V. Definition of the Right to Social Protection

The article investigates theoretical problems of determining the right to social protection as a legal right. Peculiarities of this legal category in the modern socio-economic conditions are defined. Those are: recognition of this right as a measure of possible behaviour of a person; a special mechanism for implementation of this right, which requires detailed regulation by legislative acts and contractual acts; right to social protection is aimed at serving interests of individuals; ensuring of this right only by dint of duties of social obliged subjects of all forms of ownership and business patterns; this right is offered to all persons who lawfully reside the State after a social risk; implementation of this right is funded by sources not prohibited by law; the right to social protection is exercised in different legal forms; the right is guaranteed by the State. The definition of the notion «right to social protection» is formulated based on the content of these peculiarities.

Keywords: right to social protection, subjective legal right, lawful interest, social risk.

